

A VÁROSSZERKEZET MINT MŰEMLÉK

Az építészeti és települési örökség egysége és különbözősége

Általában szívesebben használok műemlék helyett az örökség kifejezést, mert Magyarországon műemlék az, amit hivatalosan műemlékké nyilvánítottak, az örökség viszont hatósági állásfoglalástól független érték.

Az elmúlt hetekben egy felkérésre a Környezetvédelmi Lexikon néhány rövid szócikkét kellett megfogalmaznom, többek között az építészeti örökség és a települési örökség címetek. Így abba a helyzetbe kerültem, hogy néhány rövid, tömör mondatban meg kellett határoznom a két rokon fogalom közötti alapvető különbséget. Ez nem volt egyszerű, bár jó tíz éve posztgraduális tárgyként tanítom Budapesten és pár éve Kolozsváron is a történeti települési értékvédelem című tárgyat. Még szakembernek is nehéz az épületektől, műemlékektől elvonatkoztatni a települési örökséget.

A két fogalom így hangzik:

Építészeti örökség: az épített örökség építészeti alkotásként értékelhető része, műemlékek, helyi építészeti értékvédelem alatt álló vagy akár nem is védett, de védelemre méltó értékkel rendelkező építészeti objektumok (utak, hidak, épületek, kertek, műtárgyak, földművek) és ezek romjainak, maradványainak összessége.

Települési örökség: az épített környezet történeti települési értékeinek összessége – elsősorban nem az egyes objektumok, hanem azok térbeli összefüggései, térbeli rendje és az ezekben megnyilvánuló településkép, valamint a település kialakulásában szerepet játszó történeti emberi és gazdasági (humánökológiai) összefüggések tárgyiasult értékei –, a településközi tér és település hagyományos kapcsolata, a településszerkezet, telkek, telekrendszer, utcavonalak és településkép történeti értékrendszerre.

A városszerkezet vagy helyesebben településszerkezet nagyon összetett fogalom. Leegyszerűsítve az utak, utcák rendjét szokták ezen érteni, valójában azonban ennél

sokkal több. Két alapvető fogalomkört ölel fel: a térbeli, két- és háromdimenziós elrendezést és az emberi és gazdasági tényezőket. Természetesen a településszerkezet csak az idődimenzióval együtt értelmezhető, mint az emberi történelem része. Enélkül nem értelmezhetők az összefüggések.

Építészet nélkül nincs település. Azért fontos mégis hangsúlyoznunk a települési örökség sajátos voltát, mert sokszor már a városrendező asztalán eldőlt környezetünk sorsa. A települési örökségre kellő tekintet nélküli útvezetéssel, az aránybeli, hangulati és táji és szociális értékek figyelmen kívül hagyásával tervezett telekosztással vagy épületmagassággal már a legjobb építész sem tud mit kezdeni.

Bár az építészeti és települési örökség csak szakmai szempontból választható el, a valóságban sohasem, azt hiszem, a két definíció tanulmányozásából kitűnik a különbsége a telepü-

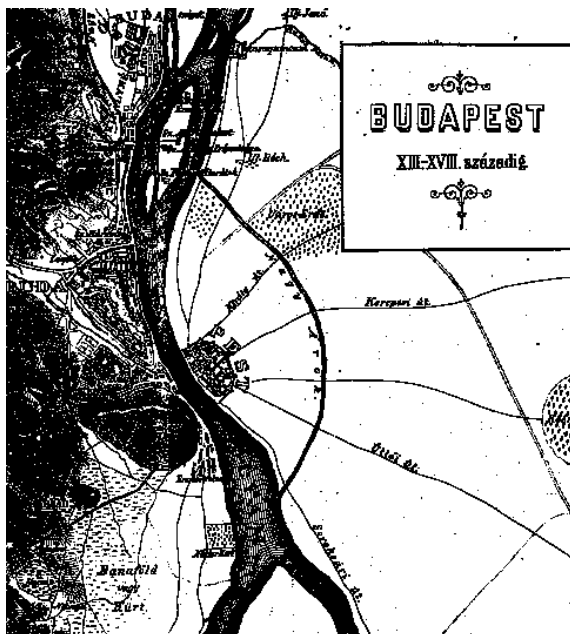
Az ókori Róma - A város határát körülszántó Romulus szent ekéjének nevéből, a latin urbum szóból származtatható a város szó nemzetközi elnevezése. (Középiskolai Latin nyelvkönyv, 1960.)

lési és az építészeti örökség között. Egy történelmi példával tudnám ezt szemléletesebbé tenni. Emlékezzünk csak, Romulus egyesítve Palatinus, Esquilinus és Caelius törzseit Kr. e. 753-ban megalapította Rómát. Ekéjével körbeszántotta az első Róma, a Roma quadrata határait. Testvére, Rémus életével fizetett, Romulus lefejeztette öccsét, mert nem vette komolyan az egy ekenyomnyi határt és lekicsinylése jeléül átugrta. Nos az ilyen, sokszor még ekével sem kijelölt vonalak is a települési örökség értékei. Csak nekünk, építészeknek, városrendezőknél vagy városszervezőknek nem kell a fejünket féltetni, ha egy-egy lebontott ház újjáépítéskor megváltoztatjuk a rég kialakult utcavonalat, ha két-három telket összevonva, egy új épülettel megbontjuk az utca ritmusát, vagy ha egy régi piacteret parkosítunk, vagy autóbusz-pályaudvarra alakítunk, a várossziluettet toronyházzal áttörjük. És kérem higgyék el, általában itt kezdődik a baj, nem az új épület építészeti minőségével.

Persze az építészeti elemek szerepét nem szabad alábecsülni. A nem szakember számára, akárhogy is vélekedik erről a tudomány, mégiscsak a befogadható látvány nyújtja azt az élményt, amelyen keresztül a települési értékvédelem érvényesülhet vagy kudarca nyilvánvalóvá válhat. Épületet, utcasort látunk, de tudnunk kell, hogy az utakat, utcákat a távolabbi területekkel való kapcsolat igénye hozta létre, az épületek mögött telekrendszer van, amely életmódra és gazdaságra is utal, de egyben létrehozta az utca ritmusát is, az épületmagasságot sokszor a gazdság vagy a presztizs határozta meg, az etnikai vagy szociálstruktúra sajátos építészethez és településszerkezetéhez kötődhet, a várakat, erődöket, sőt a tölté-

Budapest mai szerkezete középkori meghatározottságú. A kiskörút a pesti várfal vonala, a nagykörút a Duna fattyúága, a Nagy Árok mentén épült, a fő verőerek sok évszázados regionális útvonalak. (Rupp Jakob: Buda-Pest és környékének helyrajzi története, Pest, 1868 /II. Tábla, részlet/)

seket is védelmi szempont hozta létre. Az így összeállt kép a „városi táj”. Jó esetben a történelmi városi táj.

Ha egy-egy, történelmi környezetben felépült új épület kapcsán fel is lángol a vita, abban azért konszenzus van közöttünk, hogy mit tartunk szép vagy védelemre méltó történelmi városi környezetnek. Az olvasható rend, amiben el tudunk igazodni, a múlt hangulatát, levegőjét sugárzó, nyugodt harmónia. A békés folytonosságot sugalló környezet, amelyben el tudjuk magunkat képzelni nagyapánk kezébe kapaszkodó kisgyermekként lépdelve, tág szemeket nyitva a világra, de teljes biztonságban. A folytonosság, az állandóság maga a biztonság. A történelmi környezetben az új divatú építészeti alkotás feletti öröm csak rövid életű. A frissesség eltűnik, a helyén marad a diszharmónia.

A műemléki gondolat a második világháború után a világgég rettenetes anyagi és erkölcsi pusztítása után erőteljesen átfilozofálva – Magyarországon a neobarokktól is felszabadulva –, a modernizmus élményétől áthatva jelentkezett. A filozófiai tisztaság és következetesség igényéből erőteljesen eredezett az a felfogás, hogy minden kor megtermi a saját műemlékeit, minden kor saját hangján szólal (jon) meg akár a műemléki környezetben, akár a helyreállított épületeken megjelenő elkerülhetetlen hozzátételek megfogalmazásában. Minden egyéb elvtelen hamisításnak tekintendő.

Megéltük, hogy a modernizmus alapélményéből fogant megoldások helyt kaptak a legpatinásabb műemlék épületeken és legpatinásabb környezetben is. Megjelentek a modernizmus archetipusai: a tisztán, sematikusan fogalmazott kubus, az előregyártott elemrendszert idéző, panelt utánzó homlokzati fogalmazás, a szerelt, színezett üvegű függönyfal, a nyers szerkezeti anyagot bemutató „öltöztetetlen” homlokzat, az eszményített nyersbeton, az ipari technológiát dicséző profilúveg stb.

A modernizmus azóta letűnt. Megunt, elkopott és divatjamúlt sivárságot sugárzó, műemlékbe vagy környezetébe belopott „idézetek” itt maradtak, és nem váltak a kor műemlékeivé.

Közben a műemléki gondolat hatalmasán kiteljesedett. A védelem az objektumcentrikus indulástól környezetivé, területivé, regionálissá szélesedett. Miközben az intézményes védelem nyomán létrejött a helyi közösség értékrendjét vállaló helyi védelem nemzetközi konvenciója is, a Granadai Egyezmény, a műemlékvédelem alapokmánya, a Velencei Charta nem vált globálisan egyeduralkodóvá. Egyes országok sohasem fogadták el, a nagyközönség pedig a csatlakozott országokban is sokszor a műemlékvédelemből kirekesztve érzi magát, és értetlenül áll a beavatottak túlfilozofált megoldásai előtt.

A 20. század végére a védelem témakörének szélesedése és a modernizusból való, jól érezhető kiábrándultság felfokozta a történelmi milió töretlen érvényesülésének értékét és a környezet hangulati egységének fontosságát. Ebben a hangulati egységben természetesen a történelmi légkörnek kell elsődlegeséget kapnia. Ezen az sem változtat, hogy a Történelmi Városok Védelmének Washingtoni Chartája kereken kimondta, hogy minden város történelmi város. Mindannyian jól tudjuk, hogy csak filozófiailag az. S a legképzetlenebb város lakó vagy turista sem lenne képes egy percig sem azonosságot vonni egy barokk vagy középkori belváros és egy huszadik századi panelrengeteg kö-

zött, csak azért, mert mindkettőnek van valamilyen múltja, meg egyszer még kora is lesz – már ha egyáltalán megéri. Be kell látnunk, hogy környezetünk többet érdemel, mint egy elmélet, és nem válhat egy eszme illusztrációjává. Azt hiszem mára megértett az idő, hogy a műemlékvédelemben a modernizmus kivagyiságát felváltta a történeti környezet konzisztens érvényesülését szolgáló integrált védelem szemlélete.

A természetvédelmi témakörben a tájterhelhetőség esztétikai vonatkozásai hosszú évtizedek óta a közönség számára is jól értelmezhetőek, a normarendszer elfogadható. Ezzel szemben az utcaképből, burkolatokból, utcaberendezésből, kisarchitektúrából, közlekedési és reklám kellékekből, a városi növényzetben megtestesülő városi táj (townscape) ma még újszerűen hangzik. Talán hozzá kellene számítanunk a mobil elemeket is, hiszen pl. nem lehet elvonatkoztatnunk a védett környezetben mozgó vagy parkoló autók garmadájától vagy például a piac zajló forgatagától.

A városi táj híven átsugározhatja a történeti múlt üzenetét, de esetleges agresszív elemeivel el is nyomhatja a múlt féltve őrzött emlékeit, amelyek így elidegenedhetnek, korszerűtlennek degradálódhatnak, vagy – általam soha el nem fogadott, műemléki szakkifejezéssel élve – „erkölcsileg elavulhatnak”. (Azért nem tarom jónak ezt a kifejezést, mert soha nem a történeti érték avul el erkölcsileg, hanem a mindenkori jelen erkölce romlik meg, ha múltját kívánja eltörölni.)

Az eredeti összefüggésrendszerükből kiszakított, uralkodóvá vált újonnan környezetük által elidegenített műemlékek végül magukra maradnak, mert úgymondó útját állják a fejlődésnek. Azután el is pusztulnak, de legalábbis fokozottan veszélyeztetettségük tekintendők.

Nem közömbös tehát, hogy a műemléki értékű városi tájat az új elemek, milyen mértékben terhelik. Ma még sok-sok olyan új elem kerül az értékes környezetbe, amelynek saját minősége talán megfelelő, de a történeti környezetben „szöveg-idegen”.

Ennek a témának a kísérleti megközelítését kezdtük meg a Budapesti Műszaki Egyetemen szervezett műemlékvédelmi szakmérnöki tanfolyam hallgatóival a történeti települési értékvédelem című tárgy keretében. A tárgy tematikája egyébként felöleli a műemléki urbanisztika széles tematikáját, a település történetiségének és tipológiájának vizsgálatát, a történeti település szerkezetét és szociáltopográfiát, a karaktervizsgálat és rehabilitáció témakörét. Így a hallgatókban olyan rálátás alakulhat ki, amellyel a részletek egyedi minőségétől elvonatkoztatva szemlélhetik a történeti városi táj összefüggéseit. Nem érdektelen talán megjegyezni, hogy az UNESCO Világörökségi Bizottsága a védelemre jelölt területeken, a nyilvánvaló egyetemes érték mellett elsősorban a hitelességet és az egységes összetartozást (integritást) kívánja meg. Ez az utóbbi, magyarra nem is túl jól fordítható fogalom – talán egységesség – rejti magában azt az igényt, hogy a területen az értéket jelentő korréteg emlékei összefüggően, nagyobb számságban, más elemekkel szemben túlsúlyban érvényesüljenek. Ez a gondolat jól illeszkedik a történeti városi tájhoz fűződő elvárásainkhoz.

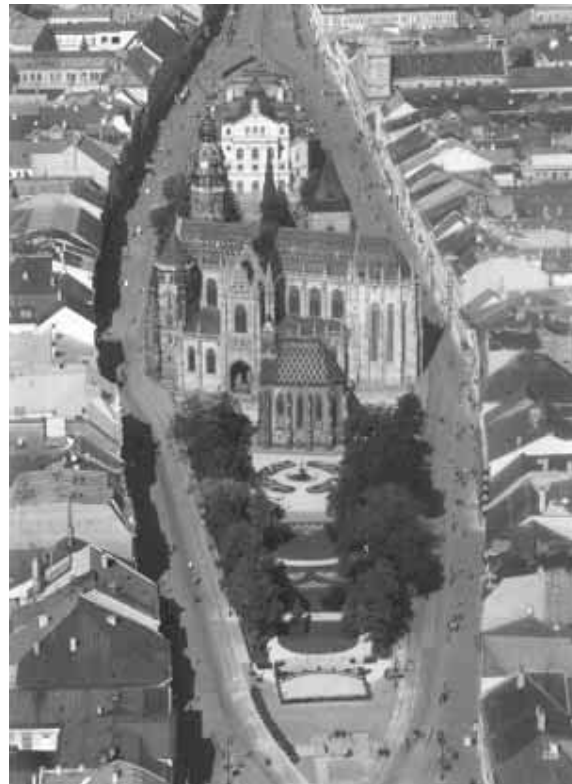
A két részre osztott kísérletben először az épületnél kisebb elemek kerültek sorra. A hallgatóknak választaniuk kellett egy – általuk történeti értékűnek ítélt épületegyüttesből álló – ut-

cakereszteződést vagy teret, azután ott számba kellett venniük a fő periódus után odakerült elemeket. A terület kiválasztásában nem voltak szigorú kritériumok. Bármely legalább 80–100 év körüli korú együttes, amelyben az épületek zöme elérte ezt a kort megfelelő volt. Az öregebb épületek vonatkozásában pedig nem volt korlátozás. Egyáltalán nem volt kikötés, hogy a választott együttes műemléki jelentőségű területre eszen vagy műemléket is kötelezően tartalmazzon.

Az új elemek közé be lehetett számítani a burkolatot, sít, felső vezetéket, közlekedési jelzéseket, világítást, reklámot, padokat, bódékat, különféle kisebb tárgyakat stb. A lényeg az épületek korától való nyilvánvaló elválás volt. Fajtánkénti és darabszám szerinti kimutatás és összesítés volt a feladat lényege.

Az összegzés előre nem várt, megdöbbentő eredményeket is hozott. A pálmát a budapesti Blaha Lujza tér vitte el, ahol összesen 972 idegen tárgy került listába. A téren lévő környezeti rendetlenséget természetesen mindannyian érezzük, a zavaró elemek közel ezret kitevő száma azért mégis váratlan volt. Ami viszont előre várható volt, azt a vizsgálat is igazolta. A köztudottan zavarosnak ítélt környezetekben a zavaró elemek számossága feltűnő, sokszor 100 fölé menő, míg az elfogadottan történelmi miliőt sugárzó területeken (pl. Andrassy út, Bástya sétány egy-egy részlete, ahol alig 20–30 volt) általában nem haladta meg az ötvenet. Az eredmény számokkal is

A kassai piacutca és telekrendszer hatszáz éves városszerkezeti érték. (The Cathedral of St. Elisabeth in Kosice /136. old/, Kosice 2000., szerk.: Doc.PhDr. Imrich Vasko , CSc., foto: Ing. Alexander Jirousek)

igazolja, hogy a történeti környezetek új elemekkel való terhelhetősége korlátozott. Egy bizonyos számosságot túllépő idegen elem már oly mértékben megváltoztatja a jelleget, hogy az többé már nem fogadható el történelminek. Rossz esetben oly zavarossá is teheti, hogy már nemcsak műemléki vonatkozásban vagy esztétikailag, hanem semmilyen értelemben nem lesz elfogadható, mert nem nyújtja az emberi környezettől elvárható áttekinthetőséget, biztonságérzetet – ahogyan Kevin Lynch fogalmazta, az olvasható környezetet. (Erre példaként talán a budapesti Moszkva tér említhető.)

A kísérlet másik része az építészet illeszkedés megfoghatónak tűnő tényezőit vizsgálta azzal a munkahipotézissel, hogy az új épület saját kvalitásai nincsenek feltétlen korrelációban a környezettel való harmóniával, illetőleg a települési adottságok nélkül még a nívós épületek sem képesek a városi táj harmóniájának megteremtésére. A feladatot egy szabadon választott, történeti környezetben épült új épület vizsgálata képezte. Itt a feladat annak a minősítése volt, hogy az épület beillik-e a történelmi környezetbe, és ha nem, vajon ennek főleg az építészeti felfogás az oka, vagy a települési adottságok figyelmen kívül hagyása. A hallgatónak értékelniük kellett többek között a beépítési igazodást, az épület magasságát, tetőformáját, anyagainak és arányrendszerének a történelmi környezettel való harmóniáját. Ettől függetlenül ítéletet kellett mondani arról, hogy az épület önmagában építészeti színvonalas alkotás-e. Végül a benyomásokat egy összegző véleményben kellett megfogalmazniok.

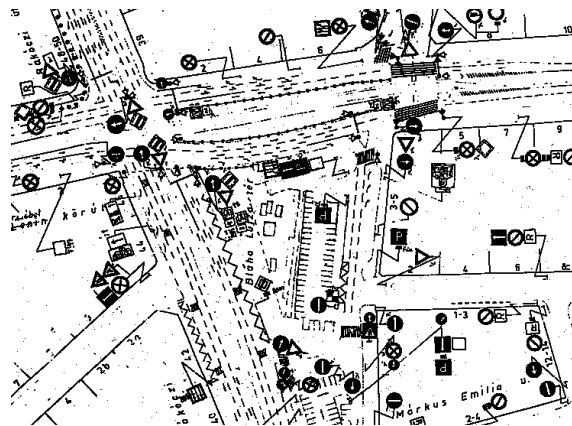
Meg kell mondanom, hogy nagyon kevés olyan példa akadt, amelynél a kifogástalan építészeti minőség a települési adottságok negligálásával párosult volna. Jellemzőbb volt az építészeti kivagyiság, ami semmire sem volt tekintettel, vagy a települési és építészeti szempontból egyaránt illeszkedő épület.

A római tábor határait a mai utcák őrzik Bécsben. A Hofburg magja négy-saroktornyos középkori vár, a Ringstrasse a lebontott várfal helyén épült, ezt övezik a városképet ma meghatározó nagy Ferenc József-i építkezések, amelyek vársík (glacis) egykor üres területén emelkednek.

FALU VÁROS RÉGIÓ 2001/6

A Budapest Blaha Lujza tér vároképét terhelő elemek. (Metiu Valeriu: műemlékvédelmi szakmérnöki dolgozat)

Persze ez a második feladat nehezebb volt, mert a hallgatók eleve olyan példákat választottak, amelyek saját preconcepciójukhoz illeszkedtek, és óvakodtak neves építészek durván környezetidegen épületeit választani.

Mindkét feladat hozzájárult azonban ahhoz, hogy a hallgatók a történeti környezetet célszerű szempontok szerint analizálva fogják fel, és kialakuljon az a látásmódjuk, amellyel már tervi vagy döntési állapotban meg tudják ítélni egy-egy város-építési beavatkozás várható minőségét.

Az előadás címére visszatérve, a városszerkezet műemléki védelme nagyon körültekintő értéktárat és gondosan megszerkesztett értékvédelmi rendeletet tételez fel. Ehhez pedig három dolog szükséges: a jószándék, a közösség támogatása és a hozzáértés.

Városképi illeszkedési vizsgálat - Lyon, Place Luis Pradel (Tóth Nikolett: műemlékvédelmi szakmérnöki dolgozat)

Opera, Hôtel de Ville, vizsgált épület

VIZSGÁLATI SZEMPONTOK	ILLESZKEDÉS		
	illeszkedik	nem illeszkedik	elfogadható
Városképi illeszkedés		x	
Beépítési vonal			x
Beépítési mód			x
Parkánymagasság			x
Tömegforma		x	
Tetőforma		x	
Tetőfedés anyaga		x	
Homlokzat anyaga	x		
Homlokzat színezése			x
Nyílások és falfelületek aránya		x	
Nyílászárók anyaga		x	
Egyéb épületrészletek (előtét, cögér)			x
Az épület építészeti kvalitása önmagában	gyenge		